

POWSZECHNA HISTORIA PAŃSTWA I PRAWA

Michał Sczaniecki

opracowała Katarzyna Sójka-Zielińska

SERIA AKADEMICKA

11. WYDANIE

Wolters Kluwer

POWSZECHNA HISTORIA PAŃSTWA I PRAWA

Michał Sczaniecki

opracowała Katarzyna Sójka-Zielińska

SERIA AKADEMICKA

Zamów książkę w księgarni internetowej

proinfo.pl
księgarnia internetowa

11. WYDANIE

Wydawca
Agata Jędrasik

Redaktor prowadzący
Grażyna Polkowska-Nowak

Opracowanie redakcyjne
Sylwia Wiśniewska

Łamanie
Mercurius

Ta książka jest wspólnym dziełem twórcy i wydawcy. Prosimy, byś przestrzegał przysługujących im praw. Książkę możesz udostępnić osobom bliskim lub osobiście znanym, ale nie publikuj jej w internecie. Jeśli cytujesz fragmenty, nie zmieniaj ich treści i koniecznie zaznacz, czyje to dzieło. A jeśli musisz skopiować część, rób to jedynie na użytek osobisty.

prawolubni

SZANUJMY PRAWO I WŁASNOŚĆ
Więcej na www.legalnakultura.pl
POLSKA IZBA KSIĄŻKI

© Copyright by
Wolters Kluwer SA, 2016

ISBN: 978-83-8092-445-1
11. wydanie

Dział Praw Autorskich
01-208 Warszawa, ul. Przyokopowa 33
tel. 22 535 82 19
e-mail: ksiazki@wolterskluwer.pl

www.wolterskluwer.pl
księgarnia internetowa www.profinfo.pl

SPIS TREŚCI

Profesor Michał Szczaniecki (1910–1977)	26
Słowo wstępne	33
Słowo do wydania dziesiątego	35
Z przedmowy Autora	36

Część I

PAŃSTWO W STAROŻYTNOŚCI

1. Plan wykładu	39
-----------------------	----

Rozdział I

Despotie wschodnie	40
2. Rys historyczny	40
3. Źródła prawa w despotiach wschodnich. Kodeks Hammurabiego ...	41
4. Charakterystyka despotii wschodnich	42

Rozdział II

Starożytne państwa śródziemnomorskie	43
I. Rys historyczny	43
5. Wprowadzenie	43
II. Pogląd na rozwój Sparty	44
6. Stosunki gospodarcze i społeczne	44
7. Ustrój państwa	45
III. Pogląd na rozwój Aten	45
8. Stosunki gospodarcze i społeczne	45
9. Ustrój państwa	47
IV. Źródła prawa	49
10. Źródła prawa greckiego	49
V. Charakterystyka starożytnych państw śródziemnomorskich	49
11. Cechy wyróżniające	49

Rozdział III

Rzym w okresie cesarstwa	51
I. Pogląd na rozwój formy państwa i na rozwój terytorialny Rzymu	51
12. Rozwój formy państwa	51
13. Rozwój terytorialny państwa rzymskiego	54
II. Stosunki gospodarcze i społeczne	54
14. Podstawy gospodarcze	54
15. Ustrój społeczny	56
III. Ustrój państwa w okresie pryncypatu	58
16. Powstanie pryncypatu i jego struktura	58
17. Dalszy rozwój władzy cesarskiej i upadek znaczenia Senatu	60
IV. Ustrój państwa w okresie dominatu	61
18. Władza cesarska	61
19. Podziały imperium	62
20. Zarząd centralny państwa	62
21. Zarząd lokalny	63
22. Sądownictwo	64
23. Skarbowość	65
24. Wojskowość	65
25. Państwo a chrześcijaństwo	66
26. Początki organizacji kościelnej	68
V. Źródła prawa rzymskiego	68
27. Wprowadzenie	68
28. Laicyzacja prawa i jego racjonalizacja	69
29. Tendencje do upowszechnienia i jednolitości prawa (<i>ius gentium</i> a <i>ius civile</i>)	70
30. Rozwój rzeczowego zakresu prawa (<i>ius honorarium</i> a <i>ius civile</i>) ...	70
31. Źródła powstania prawa	71
32. Ustawy	72
33. Działalność prawotwórcza pretorów	72
34. Działalność prawotwórcza prawników rzymskich	73
35. Konstytucje cesarskie i kodyfikacje	73

Rozdział IV

Organizacje społeczne i polityczne ludów germańskich i słowiańskich	75
I. Ludy germańskie	75
36. Okres plemienny	75
37. Powstanie państw szczepowych	77
38. Główne państwa szczepowe	77
II. Ludy słowiańskie	79
39. Organizacje społeczne i polityczne	79
40. Charakterystyka państw szczepowych germańskich i słowiańskich	80

III. Problem wpływów państwa rzymskiego na rozwój państwa w średniowieczu	80
41. Istota zagadnienia	80

Część II

PAŃSTWO W EPOCE FEUDALIZMU

Rozdział V

Państwo frankońskie	84
I. Rys historyczny	84
42. Rozwój terytorialny	84
43. Okres panowania Merowingów	85
44. Okres panowania Karolingów	86
II. Ustrój gospodarczy i społeczny	86
45. Ogólne warunki gospodarcze	86
46. Rozwój wielkiej własności ziemskiej	87
47. Organizacja wielkiej własności	88
48. Immunitet. Powstanie władztwa gruntowego	88
49. Stosunki społeczne	89
50. Wasalstwo i beneficjum	90
III. Ustrój państwa	92
51. Charakter patrymonialny królestwa	92
52. Podziały państwa i następstwo tronu	93
53. Zakres władzy królewskiej	93
54. Godność cesarska	95
55. Organa centralne	96
56. Zarząd lokalny	97
57. Sądownictwo i proces	98
58. Wojskowość	102
59. Skarbowość	102
IV. Źródła prawa	102
60. Zasada osobowości prawa	102
61. Ustawodawstwo królewskie (kapitularze)	103
62. Dokumenty praktyki	104
63. Spisy prawa rzymskiego (<i>Leges Romanae Barbarorum</i>)	104
64. Spisy prawa germańskiego (<i>Leges Barbarorum</i>)	104
V. Charakterystyka państwa frankońskiego i jego znaczenie dla rozwoju państwa i prawa w Europie Zachodniej	105
65. Istotne elementy problemu	105
66. Ogólne znaczenie historyczne państwa frankońskiego	106

Rozdział VI

Ogólne zagadnienia państwa feudalnego	107
67. Stosunek poddańczy	107
68. Feudalizm a ustrój lenny	108
69. Kontrakt lenny	108
70. Hierarchia lenna	111
71. Własność feudalna	114
72. Miasta	115
73. Stany społeczne	116
74. Przywileje i nierówność prawa	116
75. Ustrój monarchiczny	117
76. Formy państwa feudalnego	117

Rozdział VII

Francja w okresie rozdrobnienia feudalnego (X–XIII w.)	119
I. Rys historyczny	119
77. Objęcie tronu przez Kapetyngów	119
78. Geografia polityczna Francji	120
79. Rozrost domeny królewskiej	120
II. Stosunki gospodarcze i społeczne	121
80. Ogólny rozwój gospodarczy	121
81. Powstanie stanu szlacheckiego	122
82. Powstanie stanu duchownego	123
83. Powstanie miast	124
84. Trzy typy miast francuskich	124
85. Gildie i cechy	125
86. Powstanie stanu mieszczańskiego	126
87. Położenie ludności wiejskiej	127
88. Powstanie społeczeństwa stanowego	128
III. Ustrój państwa	129
89. Struktura terytorialna monarchii	129
90. Podstawy władzy królewskiej	129
91. Król – najwyższy zwierzchnik lenny	130
92. Król – strażnik pokoju. Zwalczanie wojen prywatnych	131
93. Król – najwyższy sędzia	132
94. Utrwalenie się dziedziczności tronu	134
95. Organa centralne	135
96. Zarząd lokalny	136
IV. Źródła prawa	137
97. Powstanie terytorialnego prawa zwyczajowego i jego rozdrobnienie	137
98. Podział Francji na kraje prawa zwyczajowego i kraje prawa pisanego	138

99. Spisy prawa zwyczajowego	139
100. Renesans nauki prawa rzymskiego	139
101. Powstanie i rozwój prawa kanonicznego	141
102. Nauczanie prawa na uniwersytetach	141
V. Charakterystyka okresu	142
103. Główne cechy wyróżniające	142

Rozdział VIII

Francja w okresie monarchii stanowej (XIV–XV w.)	144
I. Rys historyczny	144
104. Ramy terytorialne zjednoczonej monarchii	144
105. Główne wydarzenia historyczne	145
II. Stosunki gospodarcze i społeczne	146
106. Ogólny rozwój gospodarczy	146
107. Społeczeństwo stanowe	146
III. Ustrój państwa	147
108. Zmiana charakteru władzy królewskiej	147
109. Legiści	148
110. Następstwo tronu	149
111. Zasada niepodzielności domeny. Apanaże	150
112. Stany Generalne	151
113. Stany Prowincjonalne	153
114. Parlament	154
115. Wojskowość i skarbowość	155
116. Zarząd lokalny	156
IV. Źródła prawa	156
117. Zjawiska najistotniejsze	156
V. Charakterystyka okresu	157
118. Główne cechy wyróżniające	157

Rozdział IX

Niemcy w okresie monarchii wczesnofeudalnej (wiek X – połowa XIII w.) ...	159
I. Rys historyczny	159
119. Główne wydarzenia historyczne	159
120. Ramy terytorialne	160
II. Stosunki gospodarcze i społeczne	161
121. Ogólny rozwój gospodarczy	161
122. Powstanie stanu szlacheckiego	161
123. Książęta szczepowi i terytorialni	162
124. Ministeriałowie	163
125. Ludność wiejska	163
126. Powstanie miast i ich rozwój	164
127. Ustrój miast	165

128. Mieszczaństwo	166
129. Powstanie społeczeństwa stanowego	166
III. Ustrój państwa	167
130. Królestwo Niemieckie a cesarstwo	167
131. Władza królewska	169
132. Upadek księstw szczepowych. Początki księstw terytorialnych ...	170
133. Następcstwo tronu	170
134. Problem przymusu lennego	171
135. Stosunek państwa do Kościoła	172
136. Zarząd centralny państwa	173
137. Zarząd lokalny	174
IV. Źródła prawa	175
138. Ogólny rozwój prawa	175
139. Prawo ziemskie	175
140. Prawo miejskie	176
141. Prawo lenne, dworskie i górnicze	177
V. Charakterystyka okresu	178
142. Główne cechy wyróżniające	178

Rozdział X

Niemcy w okresie rozdrobnienia feudalnego i kształtowania się monarchii

stanowych (od połowy XIII w. do końca XV w.)	179
I. Rys historyczny	179
143. Główne wydarzenia	179
144. Geografia polityczna	180
II. Stosunki gospodarcze i społeczne	182
145. Ogólny rozwój gospodarczy	182
146. Szlachta	182
147. Ludność wiejska	183
148. Miasta i mieszczaństwo	183
III. Ustrój państwa	184
A. Ustrój Rzeszy	184
149. Władza królewska	184
150. Następcstwo tronu	185
151. Organa centralne	186
152. Sądownictwo	187
B. Władztwa terytorialne	187
153. Rozwój zwierzchnictwa terytorialnego	187
154. Organa centralne	189
155. Związki miast. Hanza	191
IV. Źródła prawa	192
156. Zjawiska najistotniejsze	192
V. Charakterystyka okresu	192

157. Główne cechy wyróżniające	192
--------------------------------------	-----

Rozdział XI

Anglia w okresie monarchii wczesnofeudalnej i monarchii

stanowej (XI–XV w.)	194
I. Rys historyczny	194
158. Anglia w starożytności	194
159. Państwo anglosaskie i jego podbój przez Normandów w 1066 r. ..	195
160. Antagonizm angielsko-francuski	196
161. Rzut oka na ewolucję ustrojową Anglii	197
II. Stosunki gospodarcze i społeczne	198
162. Ogólne warunki gospodarcze	198
163. Ustrój lenny angielski i jego specyficzne cechy	198
164. Feudałowie	200
165. Ludność wiejska	201
166. Miasta i mieszczanie	202
III. Ustrój państwa	203
167. Władza królewska	203
168. Państwo a Kościół	205
169. Następstwo tronu	205
170. Urzędy nadworne	206
171. Rada Królewska	206
172. Wielka Karta Wolności z 1215 r.	208
173. Początki Parlamentu	210
174. Skład Parlamentu	210
175. Uprawnienia Parlamentu	212
176. Charakterystyczne cechy średniowiecznego parlamentaryzmu angielskiego	213
177. Zarząd lokalny	214
178. Początki samorządu lokalnego	215
179. Sądownictwo	216
180. Sądy przysięgłych	217
IV. Źródła prawa	218
181. Powstanie systemu <i>common law</i> i systemu <i>equity</i>	218
182. Źródła poznania prawa	220
V. Charakterystyka okresu	221
183. Główne cechy wyróżniające	221

Rozdział XII

Państwo kijowskie w okresie monarchii wczesnofeudalnej (X–XI w.)

I. Rys historyczny	223
184. Powstanie państwa ruskiego	223
185. Problem wpływów normańskich na powstanie państwa	224

186. Rozwój państwa kijowskiego	225
II. Stosunki gospodarcze i społeczne	226
187. Ogólne warunki gospodarcze	226
188. Ugruntowanie się stosunków feudalnych	226
189. Struktura społeczna	227
III. Ustrój państwa	228
190. Władza wielkoksiążęca	228
191. Następstwo tronu i podziały państwa	228
192. Zarząd państwa	229
IV. Źródła prawa	230
193. Układy rusko-bizantyńskie z X w.	230
194. Rуска Prawda	231
V. Charakterystyka okresu	232
195. Główne cechy wyróżniające	232

Rozdział XIII

Ruś w okresie rozdrobnienia feudalnego (XII–XV w.)	233
I. Rys historyczny	233
196. Rozdrobnienie i przebieg zjednoczenia ziem ruskich	233
II. Stosunki gospodarcze i społeczne	234
197. Ogólny rozwój gospodarczy	234
198. Feudalowie	235
199. Ludność wiejska	236
200. Miasta i mieszczenie	237
III. Ustrój państwa	237
201. Rola wielkich książąt moskiewskich w zjednoczeniu państwa	237
202. Zarząd Wielkiego Księstwa Moskiewskiego	238
203. Ustrój republik Nowogrodu i Pskowa	239
IV. Charakterystyka okresu	240
204. Główne cechy wyróżniające	240

Rozdział XIV

Rosja w okresie monarchii stanowej (od XVI w. do połowy XVII w.)	241
I. Rys historyczny	241
205. Rosja za ostatnich Rurykowiczów	241
206. Kryzys monarchii w początku XVII w.	242
II. Stosunki gospodarcze i społeczne	242
207. Ogólny rozwój gospodarczy	242
208. Bojarowie	243
209. Ludność wiejska	244
210. Miasta i mieszczaństwo	245
III. Ustrój państwa	245
211. Władza carska	245

212. Duma Bojarska	246
213. Sobór Ziemski	246
214. Prikazy	247
215. Zarząd lokalny. Samorząd gubny i ziemski	247
IV. Źródła prawa	248
216. Najważniejsze zbiory prawa	248
V. Charakterystyka okresu	249
217. Główne cechy wyróżniające	249

Rozdział XV

Charakterystyka państwa feudalnego w dobie poprzedzającej pojawienie

się monarchii absolutnej	250
218. Wprowadzenie	250
I. Monarchia wczesnofeudalna	251
219. Ogólne ujęcie syntetyczne	251
II. Rozdrobnienie feudalne	253
220. Ogólne ujęcie syntetyczne	253
III. Monarchia stanowa	257
221. Ogólne ujęcie syntetyczne	257
IV. Pojawienie się monarchii absolutnej	261
222. Ustalenia wstępne	261

Rozdział XVI

Francja w okresie monarchii absolutnej (XVI–XVIII w.)	262
I. Rys historyczny	262
223. Monarchia absolutna i jej kryzys w XVI w.	262
224. Kryzys monarchii w XVII w. i rządy Ludwika XIV	263
225. Zmierzch i kryzys monarchii w XVIII w.	263
226. Ramy terytorialne	264
II. Stosunki gospodarcze i społeczne	265
A. Stosunki gospodarcze	265
227. Akumulacja kapitałów	265
228. Merkantylizm i polityka merkantylna	266
229. Fizjokratyzm	267
B. Stosunki społeczne	268
230. Charakter podziałów społecznych	268
231. Duchowieństwo	269
232. Szlachta	269
233. Mieszczaństwo	271
234. Ludność wiejska	272
III. Ustrój państwa	274
A. Król i władza królewska	274
235. Zakres władzy królewskiej	274

236. Uzasadnienie władzy absolutnej	275
237. Prawa fundamentalne monarchii	277
238. Prawa i aspiracje polityczne Parlamentów	278
B. Organa centralne	279
239. Urzędy ministerialne	279
240. Rady Królewskie	282
241. Stany Generalne	283
C. Zarząd lokalny	284
242. Cechy podstawowe	284
D. Skarbowość	285
243. Charakterystyka ogólna	285
E. Sądownictwo	286
244. Wprowadzenie	286
245. Sądownictwo królewskie delegowane	287
246. Sądownictwo królewskie zastrzeżone	288
F. Stosunek państwa do wyznań	289
247. Państwo a Kościół katolicki	289
248. Położenie prawne protestantów	291
249. Położenie prawne Żydów	292
IV. Źródła prawa	293
250. Rozwój prawa zwyczajowego i wpływ prawa rzymskiego	293
251. Ustawodawstwo królewskie	294
V. Charakterystyka okresu	295
252. Główne cechy wyróżniające	295

Rozdział XVII

Niemcy w wiekach XVI–XVIII	297
I. Rys historyczny	297
253. Geografia polityczna Niemiec	297
254. Wzrost władzy książąt terytorialnych	299
II. Stosunki gospodarcze i społeczne	300
255. Stosunki gospodarcze	300
256. Szlachta	301
257. Duchowieństwo	303
258. Mieszczaństwo	303
259. Ludność wiejska	303
III. Ustrój państwa	305
A. Rzesza	305
260. Charakter prawny Rzeszy	305
261. Władza cesarska	306
262. Organa Rzeszy	306
263. Sejm Rzeszy	307
264. Sąd Kameralny Rzeszy	308

265. Stosunek państwa do wyznań	309
B. Terytoria Rzeszy	311
266. Charakter prawny i ustroj terytoriów Rzeszy	311
C. Monarchia brandenbursko-pruska	313
267. Rozwój terytorialny monarchii i powstanie królestwa Prus	313
268. Organa centralne	313
269. Organa lokalne	315
270. Absolutyzm oświecony	315
D. Monarchia Habsburgów	316
271. Powstanie monarchii Habsburgów	316
272. Organa centralne	317
273. Organa lokalne	318
274. Charakterystyka monarchii habsburskiej	318
IV. Źródła prawa	319
275. Problem recepcji prawa rzymskiego	319
276. Przyczyny ekspansji prawa rzymskiego w średniowieczu	319
277. Sposób przeprowadzenia recepcji	320
278. Rozmiary recepcji prawa rzymskiego w Niemczech	322
279. Ekspansja prawa rzymskiego w Europie	322
280. Carolina	323
281. Kodyfikacje XVIII w.	325
282. Kodyfikacje prawa cywilnego	326
283. Kodyfikacje prawa karnego	326
V. Charakterystyka formy państwa	327
284. Główne cechy wyróżniające	327

Rozdział XVIII

Anglia w okresie monarchii absolutnej (od XVI do połowy XVII w.)	328
I. Rys historyczny	328
285. Wprowadzenie	328
II. Stosunki gospodarcze i społeczne	329
286. Początki kapitalizmu	329
287. Rozwój kapitalizmu w rolnictwie	329
288. Rozwój kapitalizmu w przemyśle	331
289. Rozwój kapitalizmu w handlu	331
290. Rozwój stosunków społecznych	332
III. Ustrój państwa	332
291. Władza królewska i Parlament	332
292. Organa centralne	333
293. Stosunek do wyznań	334
IV. Charakterystyka okresu	335
294. Główne cechy wyróżniające	335

Rozdział XIX

Rosja w okresie monarchii absolutnej od połowy XVII w. do XVIII w.	336
I. Rys historyczny	336
295. Wprowadzenie	336
II. Stosunki gospodarcze i społeczne	337
296. Reformy gospodarcze Piotra I	337
297. Szlachta	338
298. Mieszczaństwo	339
299. Ludność wiejska	340
III. Ustrój państwa	340
300. Władza cesarska	340
301. Organa centralne	341
302. Zarząd lokalny	342
303. Wojskowość	343
IV. Źródła prawa	343
304. Zjawiska najistotniejsze	343
V. Charakterystyka okresu	344
305. Główne cechy wyróżniające	344

Rozdział XX

Charakterystyka feudalnej monarchii absolutnej	345
306. Ogólne ujęcie syntetyczne	345
307. Prawidłowości rozwoju państwa w epoce feudalizmu	348

Część III**PAŃSTWO W EPOCE KAPITALIZMU**

308. Plan wykładu	351
-------------------------	-----

Rozdział XXI

Anglia w XVII i XVIII w. (do 1832 r.)	352
I. Rys historyczny	352
309. Podział na okresy	352
310. Rozwój stosunków gospodarczych i społecznych	352
311. Rozwój terytorialny. Kolonie	354
II. Przemiany ustrojowe w XVII w.	356
A. Okres panowania Stuartów (1603–1648)	356
312. Opozycja Parlamentu. Petycja prawa	356
313. Długi Parlament. Ustawy z 1641 r.	357
B. Okres Republiki (1648–1660)	357
314. Ścieranie się sił i programów politycznych	357
315. Ustrój Republiki w latach 1649–1653	359
316. Ustrój Republiki w latach 1653–1660	359
C. Okres Restauracji Stuartów (1660–1688)	360

317. Rządy Karola II. <i>Habeas Corpus Act</i>	360
318. Rządy Jakuba II. Druga „chwalebna” rewolucja	362
III. Powstanie rządów parlamentarnych i gabinetowych (1689–1832)	362
A. Ustrój Anglii na przełomie XVII i XVIII w.	362
319. Rządy dynastii orańskiej i hanowerskiej	362
320. <i>Bill</i> o prawach z 1689 r.	363
321. Ustawa sukcesyjna z 1701 r.	363
322. Charakterystyka przemian ustrojowych	364
B. Powstanie rządów parlamentarnych	365
323. Odpowiedzialność prawna a odpowiedzialność polityczna ministrów	365
324. Powstanie gabinetu. Zasada nieodpowiedzialności króla	366
325. Odpowiedzialność solidarna, czyli gabinetowa, ministrów	367
326. Mechanizm rządów parlamentarnych	367
IV. Konstytucja angielska	369
327. Konstytucja w znaczeniu formalnym i materialnym	369
328. Materialny charakter konstytucji angielskiej	369
329. Wpływ wzoru konstytucji angielskiej na inne kraje	371
330. Potrzeba reformy ustrojowej w XIX w.	372

Rozdział XXII

Powstanie Stanów Zjednoczonych Ameryki i ich konstytucja z 1787 r.	374
I. Kolonie angielskie w Ameryce Północnej i ich walka o niepodległość ..	374
331. Powstanie kolonii angielskich w Ameryce	374
332. Ustrój kolonii i ich stosunek do metropolii	374
333. Przebieg wojny o niepodległość (1775–1783)	375
II. Stany Zjednoczone jako konfederacja	376
334. I i II Kongres Kontynentalny i <i>Deklaracja niepodległości</i>	376
335. Przyjęcie <i>Artykułów Konfederacji</i>	376
336. Konstytucje stanowe i uchwalenie konstytucji federalnej	377
III. Konstytucja federalna z 1787 r.	377
337. Konstytucja z 1787 r. – pierwszą konstytucją pisaną	377
338. Charakter konstytucji jako konstytucji federalnej	378
339. Realizacja zasady trójpodziału władzy	379
340. Gwarancje praw obywatelskich	381
341. Perspektywy rozwoju konstytucji amerykańskiej w XIX i XX w. ..	381
342. Wpływ konstytucji Stanów Zjednoczonych na rozwój konstytucjonalizmu światowego	382

Rozdział XXIII

Francja w dobie rewolucji i dyktatury napoleońskiej (1789–1814)	383
I. Ogólne wprowadzenie	383
343. Przyczyny rewolucji francuskiej	383

344. Kryzys monarchii absolutnej w latach 1770–1789	384
345. Podział na okresy	385
II. Okres monarchii ograniczonej (1789–1792)	386
A. I Konstytuanta	386
346. Zwołanie Stanów Generalnych w 1789 r.	386
347. Powstanie I Konstytuanty i jej prace	387
348. <i>Deklaracja praw człowieka i obywatela</i>	388
349. Uchwały w sprawie likwidacji feudalizmu	390
350. Reformy zarządu terytorialnego	392
351. Reformy sądownictwa	393
352. Unormowanie stosunków wyznaniowych	394
B. Zasady konstytucji z 1791 r.	395
353. Ogólne zasady konstytucji	395
354. Wprowadzenie konstytucji w życie	397
355. Ogólna ocena działalności Konstytuanty	397
III. Okres rządów Konwentu (1792–1793)	398
356. Zebranie się Konwentu i proklamowanie republiki	398
357. Walka żyrondystów z jakobinami	399
IV. Okres dyktatury jakobińskiej (1793–1794)	399
358. Konstytucja jakobińska z 1793 r.	399
359. Dyktatura jakobińska	400
V. Okres Dyrektoriatu (1794/1795–1799)	402
360. Konstytucja dyrektorialna z 1795 r.	402
361. Rządy Dyrektoriatu	403
VI. Okres dyktatury napoleońskiej (1799–1814)	404
A. Ustrój państwa – organa centralne	404
362. Konsulat i cesarstwo	404
363. Konstytucja konsularna z 1799 r.	405
364. Praktyka konstytucyjna i zmiany konstytucji	407
365. Cesarstwo Francuskie	407
B. Reformy wewnętrzne	408
366. Reformy zarządu terytorialnego	408
367. Reorganizacja sądownictwa	410
368. Unormowanie stosunków między państwem a Kościołem	410
C. Kodyfikacje napoleońskie	411
369. Wpływ teorii prawa natury na rozwój prawa i kodyfikacji	411
370. Kodeks cywilny	412
371. Inne kodeksy	413
372. Rozwój prawa sądowego w wiekach XIX i XX	414
373. Światowe znaczenie kodyfikacji napoleońskiej	415

Rozdział XXIV

Perspektywy rozwoju państwa po kongresie wiedeńskim	417
374. Reakcja feudalna po upadku Napoleona	417
I. Znaczenie doświadczeń z przełomu XVIII i XIX w. dla rozwoju nowoczesnego konstytucjonalizmu	418
375. Podstawowe założenia programowe konstytucjonalizmu	418
376. Problem udziału obywateli w prawach politycznych	419
377. Władza ustawodawcza	420
378. Władza wykonawcza	421
379. Stosunek władzy ustawodawczej do wykonawczej	421
380. Władza sądowa i sądownictwo	422
381. Zarząd terytorialny	423
382. Problem kodyfikacji prawa	424
II. Główne linie rozwoju historycznego w XIX i XX w.	424
383. Rozwój gospodarczy	424
384. Rozwój społeczny	425
385. Rozwój polityczny	427
386. Rozwój instytucji państwowych i prawnych	428

Rozdział XXV

Francja w XIX i XX w. (od 1814 r.)	429
387. Podział na okresy	429
I. Okres Restauracji Burbonów (1814–1830)	429
388. Powrót Burbonów na tron francuski	429
389. Karta konstytucyjna z 1814 r.	430
390. Znaczenie konstytucji z 1814 r. dla dziejów konstytucjonalizmu światowego	431
391. Praktyka konstytucyjna i upadek Burbonów	432
II. Okres Monarchii Lipcowej (1830–1848)	433
392. Konstytucja z 1830 r. i ustrój Monarchii Lipcowej	433
393. Kryzys i upadek Monarchii Lipcowej	434
III. Okres II Republiki (1848–1852)	435
394. Rewolucja społeczna 1848 r.	435
395. Konstytucja z 1848 r.	436
396. Praktyka konstytucyjna II Republiki i jej upadek	437
IV. Okres II Cesarstwa (1852–1870)	438
397. Konstytucja II Cesarstwa	438
398. Praktyka konstytucyjna II Cesarstwa	438
399. Stosunki wewnętrzne za II Cesarstwa i jego upadek	439
V. Początki III Republiki i Komuna Paryska	441
400. Francja w czasie wojny 1870 r.	441
401. Komuna Paryska	441
402. Spór o republikę	443

VI. Okres III Republiki (1870/1875–1940)	445
A. Konstytucja z 1875 r.	445
403. Ustawy konstytucyjne	445
404. Główne zasady konstytucji	445
B. Praktyka konstytucyjna III Republiki	447
405. Wzrost znaczenia władzy ustawodawczej	447
406. Próby wzmocnienia władzy wykonawczej	449
407. Znaczenie ustroju III Republiki dla dziejów parlamentaryzmu światowego	450
C. Administracja	450
408. Rozwój administracji – Rada Stanu	450
409. Państwo a Kościół	452
410. Rozwój prawa administracyjnego	452
VII. Okres II wojny światowej (1940–1946)	454
411. Powstanie dwóch rządów tymczasowych	454
412. Rząd w Vichy	454
413. Od Komitetu Wolnej Francji do Rządu Tymczasowego	455
VIII. Okres IV i V Republiki	456
414. Narodziny IV Republiki	456
415. IV Republika i jej upadek	456
416. V Republika	457

Rozdział XXVI

Niemcy w XIX i XX w.	459
417. Rys historyczny i plan wykładu	459
418. Podział na okresy	460
I. Związek Reński (1806–1813)	460
419. Upadek I Rzeszy i powstanie Związku Reńskiego	460
420. Ustrój Niemiec w okresie Związku Reńskiego	460
II. Związek Niemiecki (1815–1866)	462
421. Powstanie i ustrój Związku Niemieckiego	462
422. Ustrój państw skonfederowanych	463
423. Walka Prus i Austrii o hegemonię w Niemczech	463
424. Sejm frankfurcki 1848 r. i upadek Związku Niemieckiego w 1866 r.	464
III. Związek Północnoniemiecki (1867–1871)	465
425. Przejście od konfederacji do federacji	465
IV. II Rzesza Niemiecka (1871–1918)	466
426. Powstanie II Rzeszy	466
427. Stosunki gospodarcze i społeczne w Niemczech na przełomie XIX i XX w.	466
428. Konstytucja z 1871 r.	467
429. Praktyka konstytucyjna II Rzeszy	468

430. Rozwój ustawodawstwa II Rzeszy	469
431. Rozwój władzy wykonawczej	470
432. Rola Prus w II Rzeszy	470
433. Kodyfikacje – od partykularyzmu do prawa ogólnoniemieckiego ...	471
434. Od teorii prawa natury do pozytywizmu prawniczego. Kodeks cywilny – BGB	473
V. Republika Weimarska (1919–1933/1945) i III Rzesza Niemiecka (1933–1945)	474
435. Powstanie Republiki Weimarskiej	474
436. Konstytucja weimarska z 1919 r.	475
437. Praktyka konstytucyjna w latach 1919–1933	477
438. III Rzesza hitlerowska (1933–1945)	477
439. Losy państwowe Niemiec po II wojnie światowej	478

Rozdział XXVII

Prusy w XIX i XX w.	479
I. Prusy w pierwszej połowie XIX w.	479
440. Kontynuacja monarchii absolutnej	479
441. Reformy Steina i Hardenberga	480
442. Reformy wiejskie	481
443. Reformy zarządu terytorialnego	481
II. Konstytucyjna monarchia pruska (1850–1918)	482
444. Konstytucja z 1850 r.	482
445. Administracja terytorialna i samorząd	484
446. Kodyfikacje pruskie	485

Rozdział XXVIII

Austria w XIX i XX w.	487
I. Cesarstwo Austriackie (1804–1867)	487
447. Rys historyczny	487
448. Kryzys monarchii w 1848 r.	488
449. Kryzys monarchii w latach sześćdziesiątych XIX w.	488
II. Monarchia Austro-Węgierska (1867–1918)	490
450. Unia realna Austrii z Węgrami	490
451. Zasady konstytucji austriackiej	491
452. Zarząd terytorialny. Autonomia i samorząd	493
453. Kodyfikacje austriackie	494
454. Losy państwowe Austrii po I wojnie światowej	495

Rozdział XXIX

Wielka Brytania w XIX i XX w.	496
I. Rys historyczny	496
455. Wprowadzenie	496

456. Problem irlandzki	497
457. Kolonie i dominia	497
458. Brytyjska Wspólnota Narodów	498
II. Stosunki gospodarcze i społeczne	500
459. Rozwój kapitalizmu	500
III. Ustrój państwa	501
460. Król	501
461. Parlament. Izba Gmin	502
462. Parlament. Izba Lordów	504
463. Rząd. Gabinet	506
464. Rozwój rządów parlamentarnych	508
465. Sądownictwo	509
466. Zarząd terytorialny. Samorząd	511
IV. Rozwój angielskiego systemu prawnego	512
467. Charakterystyka angielskiego systemu prawnego	512
468. <i>Common law</i> a ustawodawstwo i kodyfikacja prawa	514

Rozdział XXX

Stany Zjednoczone Ameryki w XIX i XX w.	516
I. Rys historyczny	516
469. Stosunki gospodarcze i społeczne	516
470. System dwupartyjny	517
471. Rozwój praktyki konstytucyjnej	518
II. Rozwój ustroju federacji	519
472. Władza ustawodawcza. Izba Reprezentantów	519
473. Władza ustawodawcza. Senat	520
474. Władza wykonawcza. Prezydent	521
475. Organy wykonawcze. Sekretarze stanu	522
476. Stosunek między władzą ustawodawczą a wykonawczą	523
477. Sądownictwo	525
III. Ustrój poszczególnych stanów	527
478. Ogólne ujęcie syntetyczne	527
IV. Rozwój amerykańskiego systemu prawnego	529
479. System <i>common law</i> amerykański a angielski	529

Rozdział XXXI

Rosja w XIX i XX w. – do Rewolucji Październikowej	532
480. Podział na okresy	532
I. Lata 1801–1905	533
A. Rozwój gospodarczy i społeczny	533
481. Rozwój kapitalizmu	533
482. Ustrój społeczny	534
483. Reformy wiejskie	535

484. Reformy społeczne i polityczne	536
B. Ustrój państwa	538
485. Cesarz i organa centralne	538
486. Zarząd terytorialny	539
487. Sądownictwo	541
488. Wojskowość	543
C. Kodyfikacje	543
489. <i>Swod Zakonow</i> i późniejsze kodyfikacje	543
D. Problem autonomii w krajach przyłączonych do imperium	546
490. Położenie Królestwa Polskiego i Finlandii w cesarstwie	546
491. Charakterystyka ustroju Rosji w wieku XIX	547
II. Lata 1905–1917	548
A. Okres od rewolucji 1905 r. do rewolucji lutowej 1917 r.	548
492. Duma bułdynowska. Manifest październikowy	548
493. Ścieranie się stronnictw politycznych	549
494. Konstytucja z 1906 r.	550
495. I i II Duma	551
496. Reakcja stołypinowska. III Duma	551
497. IV Duma i wybuch I wojny światowej	552
B. Od rewolucji lutowej do rewolucji październikowej	553
498. Rewolucja lutowa	553
499. Rząd Tymczasowy	553
500. Rady Delegatów Robotniczych, Chłopskich i Żołnierskich	554

Rozdział XXXII

Charakterystyka rozwoju państwa epoki kapitalizmu	555
I. Podstawy społeczne	555
501. Układ sił społecznych	555
II. Podstawy prawne. Konstytucjonalizm	556
502. Główne elementy zagadnienia	556
III. Główne założenia programowe demokracji parlamentarnej	559
503. Teoria suwerenności ludu	559
504. Konstytucyjne gwarancje praw obywatelskich	559
505. Teoria podziału władzy	561
IV. Zasady prawa wyborczego	561
506. Różne systemy wyborcze	561
507. Zasada powszechności wyborów	562
508. Zasada równości wyborów	564
509. Zasada tajności, bezpośredniości i proporcjonalności wyborów ..	564
V. Władza ustawodawcza	565
510. Jednoizbowość a dwuizbowość	565
VI. Władza wykonawcza. Głowa państwa	568
511. Monarchia a republika	568

VII. Władza wykonawcza. Organa centralne	570
512. Ministrowie i ministerstwa	570
513. Rząd. Gabinet ministrów	571
VIII. Stosunek między władzą wykonawczą a ustawodawczą	572
514. Różne typy odpowiedzialności organów wykonawczych	572
515. System rządów parlamentarnych i rola partii politycznych	573
516. Wpływ władzy wykonawczej na władzę ustawodawczą	576
IX. Administracja terytorialna i samorząd	577
517. Założenia organizacji zarządu terytorialnego	577
518. Samorząd w Anglii i na kontynencie	578
519. Samorząd a autonomia	580
X. Władza sądowa. Sądownictwo	580
520. Niezawisłość sądownictwa	580
521. Sądownictwo powszechne	581
522. Sądownictwo administracyjne	582
XI. Problemy suwerenności państwowej	584
523. Suwerenność państwa a problem narodowy	584
524. Państwa złożone	585
525. Federalizm a decentralizacja	586
526. Tendencje federalistyczne w organizacji współzycia międzynarodowego	587
527. Stosunki między państwem suwerennym a Kościołem	588
XII. Ewolucja prawa	589
528. Rozwój prawa publicznego – wewnętrznego i międzynarodowego ..	589
529. Powstanie i rozwój prawa administracyjnego	590
530. Kodyfikacje. Rozwój ustawodawstwa i nowych gałęzi prawa	592
531. Od szkoły prawa natury do pozytywizmu prawniczego	593
532. Pojęcie praworządności. Państwo prawne	594
533. Wielkie rodziny prawa	595
XIII. Problemy ogólne ewolucji państwa w epoce kapitalizmu	595
534. Kryterium ewolucji od monarchii do republiki	595
535. Kryterium stopnia realizacji liberalnych postulatów demokracji ..	596
536. Kryzys liberalnych podstaw państwa u schyłku XIX w.	598
537. Faszyzm	599
538. Nurt przemian w kierunku nowej koncepcji państwa dobrobytu ...	601
539. Rozwój systemu ustrojowego kapitalizmu w krajach Trzeciego Świata	602
Nota bibliograficzna	604
Indeks rzeczowy	613

Obecna edycja podręcznika prof. Michała Szczanieckiego
przypada na czas uroczystych obchodów 200-lecia
Uniwersytetu Warszawskiego, których zadaniem jest
m.in. utrwalenie w pamięci przyszłych generacji dokonań
Profesorów tej uczelni. W tym wydaniu zatem zamieszczono
wspomnienie o życiu i twórczości jego Autora, zatytułowane:
„Profesor Michał Szczaniecki (1910–1977)”.

PROFESOR MICHAŁ SZCZANIECKI (1910–1977)

Mija blisko 40 lat od odejścia z naszego grona Michała Szczanieckiego, Profesora Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego, kierownika Katedry Po-wszechniej Historii Państwa i Prawa, wybitnego badacza dziejów ustrojów państwo-wych, zamiłowanego pedagoga, w którego życiu powołanie Uczzonego, Nauczyciela akademickiego i popularyzatora wiedzy historycznej spletało się nierozłącznie z oby-watelskim zaangażowaniem w służbie Ojczyźnie i społeczeństwu.

Urodził się w jednej z najznamienitszych rodzin ziemiańskich Wielkopolski, w której od pokoleń kultywowane były tradycje niepodległościowe i społecznikowskie. Jego pradziad uczestniczył w powstaniu kościuszkowskim, stryjeczny dziad był pułkow-nikiem w powstaniu listopadowym, dziad walczył w postaniu styczniowym, a oboje Rodzice – w powstaniu wielkopolskim.

Po ukończeniu w 1927 r. elitarnego gimnazjum Marii Magdaleny w Poznaniu Michał Szczaniecki pod kierunkiem Profesora Zygmunta Wojciechowskiego napisał rozprawę doktorską *Nadania ziemi na rzecz rycerzy w Polsce do końca XIII wieku*. Praca ogło-szona drukiem spotkała się z żywym zainteresowaniem w środowisku historyków, a jej ustalenia wniosły nowe wartości do ówczesnej wiedzy o strukturach społecznych i państwowych średniowiecznej Polski.

Po uzyskaniu doktoratu w 1937 r. Michał Szczaniecki wyjechał do Francji, gdzie pro-wadził dalsze studia pod kierunkiem jednego z czołowych autorytetów w naukach historycznych i prawnych, profesora uniwersytetu paryskiego, François Oliviera-Martina. Podjął teraz badania źródłowe nad ustrojem lennym średniowiecznej Francji, w szczególności nad dotąd nieprzebadaną instytucją tzw. lenn rentowych. Jego monografia *Essai sur les fiefs-rents*, która ukazała się drukiem, na trwale utrwa-liła związki Autora z nauką francuską – ich wyrazem będzie m.in. przyznany Mu doktorat *honoris causa* Uniwersytetu w Grenoble, ale i zapewni znaczącą pozycję w europejskiej historiografii prawniczej.

Wybuch wojny zastał Michała Szczanieckiego we Francji. Otworzył się nowy, daleki od zacisza bibliotek, rozdział Jego życiorysu. Jako absolwent Szkoły Podchorążych Artylerii

i oficer rezerwy przystąpił od pierwszych dni wojny do akcji werbowania ochotników i organizowania pierwszych zgrupowań armii polskiej w Bretanii. Brał udział w walkach frontowych na Linii Maginota, za co został odznaczony Krzyżem Walecznych i francuskim medalem wojskowym *Croix de Guerre*. Ranny na polu bitwy, dostał się do niewoli niemieckiej i aż do zakończenia wojny przebywał w oflagu niemieckim w Edelbach. Tu, za drutami obozu, podjął się, wspólnie z Jerzym S. Langrodem, zadania wielkiej doniosłości – zorganizowania konspiracyjnego Studium Prawa dla polskich oficerów. Kursy takie, prowadzone i w innych oflagach, pomagały jeńcom nie tylko przeżyć lata przymusowej wegetacji, lecz także dawały im realne przygotowanie do zawodu, np. studium w Edelbachu było afiliowane do uczelni francuskiej *Universit de Captivit*, a jej absolwenci mogli po wojnie nostryfikować dyplomy na Uniwersytecie Jagiellońskim.

W roku 1946 powrócił do Poznania i podjął przerwana wojną pracę naukową, stając się jednym z współtwórców odradzającej się po zniszczeniach wojennych nauki historii prawa w Polsce. Zacieśniał też dawne związki z nauką francuską, czego wyrazem była wspomniana wyżej, nagrodzona przez Academie des Inscriptions et Belles Lettres, monografia o lennach rentowych. Na jej podstawie uzyskał na Uniwersytecie Poznańskim habilitację. Tu także w 1954 r. został profesorem nadzwyczajnym, a w 1959 r. – profesorem zwyczajnym. Po zgonie prof. Mariana Z. Jedlickiego (1955) objął funkcję kierownika Katedry Powszechnej Historii Państwa i Prawa, którą pełnił do czasu przejścia w 1965 r. na Uniwersytet Warszawski.

Okres „poznański” w biografii Michała Sczanieckiego zaznaczył się skierowaniem zainteresowań badawczych na nowe obszary naukowej penetracji, tj. dzieje Ziem Zachodnich i stosunków polsko-niemieckich na przestrzeni wieków. W rozumieniu dziejowej szansy Polski w powojennym układzie politycznym podjął się krzewienia wiedzy o polskich korzeniach historycznych tego regionu. Stał się jednym z pionierów ugruntowania polskości na Ziemiach Zachodnich. Jego nadzwyczajna aktywność społeczna zaowocowała licznymi inicjatywami w dziedzinie organizacji badań regionalnych i popularyzacji wiedzy o dziejach polsko-niemieckiego pogranicza, a także uczestnictwem w wielu instytucjach, organizacjach i towarzystwach naukowych, takich jak: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Towarzystwo Rozwoju Ziem Zachodnich, Instytut Śląski w Opolu, Śląski Instytut Naukowy, Lubelskie Towarzystwo Naukowe, Ośrodek Badań Naukowych w Olsztynie, jak również w placówkach terenowych Polskiej Akademii Nauk. Szczególne znaczenie dla rozwoju jego naukowej aktywności w tym okresie miało trwale zaangażowanie w pracach Instytutu Zachodniego w Poznaniu, którego był konsultantem, autorem, redaktorem wydawnictw, a w latach 1962–1965 dyrektorem. Praca w Instytucie skierowała jego zainteresowania ku dziejom Ziem Zachodnich i Północnych. Zajmowała go m.in. historia społeczna widziana od strony skomplikowanych układów politycznych i kulturowych polsko-niemieckiego pogranicza. Inny ważny obszar naukowych obserwacji stanowiły dzieje ustroju Pomorza Zachodniego; przyniosły one m.in. obszerne studia syntetyczne z historii państwowości tego regionu od czasów najdawniejszych po wiek XIX.

Wielkie zasługi położył M. Szczaniecki w zakresie działalności redaktorskiej. Był m.in. współredaktorem kwartalnika „Polish Western Affairs”, „Przeglądu Zachodniego”, „Revue Occidentale”. Najważniejszą dla polskiego środowiska historyczno-prawnego inicjatywą Michała Szczanieckiego w tej dziedzinie było powołanie do życia, wspólnie z Zygmuntem Wojciechowskim, „Czasopisma Prawno-Historycznego”, którego od 1953 r. aż do przedwczesnej śmierci w 1977 r. był redaktorem naczelnym. Dzięki nieustrudzonej energii i naukowej pozycji redaktora naczelnego „Czasopismo” objęło wiodącą rolę w inspirowaniu badań nad historią prawa, a także w pobudzaniu zainteresowań problematyką metodologii nauk historyczno-prawnych. Ramy „Czasopisma” – otwarte również szeroko dla publikacji zagranicznych – stanowią do dnia dzisiejszego dla naszego środowiska centrum wiedzy o życiu naukowym i kierunkach badań nad historią prawa w skali europejskiej, gdzie „Czasopismo” zaliczane jest do najpoważniejszych periodyków z naszej dziedziny wiedzy.

W roku 1965 Michał Szczaniecki przeniósł się do Warszawy w związku z objęciem po zgonie Karola Koranyiego kierownictwa Katedry Powszechnej Historii Państwa i Prawa Wydziału Prawa Uniwersytetu Warszawskiego. Okres „warszawski” w biografii naukowej Profesora Szczanieckiego to czasy, w których mógł już – uwolniony od ciężaru licznych funkcji i obowiązków pozauniwersyteckich – skoncentrować się na działalności badawczej i pedagogicznej, która przynieść miała dzieło stanowiące *opus vitae* Profesora – znakomity *Podręcznik powszechnej historii państwa i prawa*.

Były to czasy szczególnie trudne dla środowiska historyków prawa. W warunkach powojennych przemian ustrojowych – podobnie jak po I wojnie światowej – w pracach nad reformą studiów prawniczych zmierzano do radykalnego ograniczenia przedmiotów historycznych na rzecz studiowania prawa stosowanego. Sięgało się teraz do słów pierwszego Dziekana Szkoły Prawa Księstwa Warszawskiego, Jana Wincentego Bandtkiego: „Historia prawa jest nauki prawa samą najistotniejszą zasadą (...). Nauka prawa – bez historii prawa w żaden sposób obejść się nie może, od niej początek brać, na niej gruntować się powinna. Ona nadała nauce prawa światła i godności tych, których teraz zażywa”. Przypominano też słowa Cypriana Norwida: „Przeszłość jest to dziś, tylko cokolwiek dalej”, które uświadamiają, że prawo dzisiejsze stanowi tylko kolejny etap rozwoju prawa między dniem wczorajszym i jutrzejszym, że korzenie współczesnych instytucji i urządzeń prawnych należy szukać w bliższej, dalszej, a czasem w zamierzchłej przeszłości. Rolą historyka jest ukazywanie fenomenu ciągłości prawa, która sprawia, że do dziś systemy prawa europejskiego opierają się na pojęciach i konstrukcjach prawnych sprzed tysiącleci, że za filary kultury prawnej współczesnej Europy uznaje się doktrynę antycznej Grecji, prawo rzymskie i filozofię judeo-chrześcijańską.

Profesor Szczaniecki od początków działalności uniwersyteckiej związany z historią państwa i prawa poświęcał wiele uwagi nauczaniu przedmiotów historyczno-prawnych w systemie kształcenia przyszłych prawników, znaczeniu dyscyplin huma-

nistycznych w rozwijaniu ogólnej kultury prawniczej, wreszcie roli, jaką odgrywa szeroko rozumiana historia prawa w należyтым pojmowaniu prawa dzisiejszego. Podzielał opinie o potrzebie modernizacji treści i sposobów nauczania przedmiotów historyczno-prawnych w celu ich dostosowania do zmieniających się warunków kształcenia i wymogów czasu. Jednocześnie przestrzegał przed eksperymentowaniem, bez należytych przemyśleń, pod wpływem pojawiających się co pewien czas nowych pomysłów na temat „profilu absolwenta”. Uważał bowiem, że wszelkie propozycje zmian muszą uwzględniać wielorakie czynniki warunkujące skomplikowany proces kształcenia uniwersyteckiego i powinny się opierać na znajomości osiągniętych w danym systemie studiów efektów pedagogicznych. Pilnie śledził tendencje zmian w nauczaniu historii prawa występujące w różnych krajach Europy, przeprowadzanych w latach powojennych reform studiów prawniczych. Był inicjatorem rozpisania na łamach „Czasopisma Prawno-Historycznego” międzynarodowej ankiety na temat nauczania przedmiotów historycznych na wydziałach prawa. Odpowiedzi na ankietę, które nadeszły z 10 krajów Europy, posłużyły Profesorowi do obszernego porównawczego podsumowania ankiety oraz do ważnych – również w świetle polskich doświadczeń – spostrzeżeń o tamtejszych kierunkach edukacji historycznej przyszłych prawników.

Był także inicjatorem rozpisanej w 1969 r. przez redakcję „Czasopisma Prawno-Historycznego” ankiety na temat miejsca dyscyplin historyczno-prawnych wśród nauk historycznych i prawnych, skierowanej do przedstawicieli prawa stosowanego. Z satysfakcją podsumował opinię, która uznawała przygotowanie historyczne adeptów za fundament edukacji prawniczej.

Michał Szczaniecki od początków swej działalności pedagogicznej prowadził wykłady z powstałego w ramach reformy studiów prawniczych w 1947 r. przedmiotu pod nazwą: Powszechna historia państwa i prawa. Przedmiot ten w części „ustrojowej” nawiązywał do wykładanej przed II wojną światową historii ustroju na Zachodzie Europy, mającej na ziemiach polskich sięgające XIX w. tradycje i znakomitych przedstawicieli, ale obecnie wymagał istotnych zmian, polegających m.in. na rozszerzeniu zakresu terytorialnego przedmiotu o historię ustroju Rosji i Stanów Zjednoczonych Ameryki oraz na potrzebie szerszego uwzględnienia dziejów państwowości czasów nowożytnych i najnowszych.

Podsumowaniem długich lat pracy badawczej i doświadczeń pedagogicznych Michała Szczanieckiego stała się fundamentalna synteza **Powszechna historia państwa i prawa**, która – początkowo opublikowana w dwóch tomach jako skrypt (1968–1969) – w ostatecznej, jednotomowej wersji ukazała się w 1973 r. nakładem PWN.

We wstępie Autor podkreślał, że powszechna historia ustrojów państwowych, będąc najbardziej „syntetyczną” spośród dyscyplin historyczno-prawnych, umożliwia – na podstawie obserwacji losów dziejowych poszczególnych państw – formułowanie wnio-

ków co do ogólnych prawidłowości rozwoju systemów ustrojowych naszego kręgu cywilizacyjnego, a jednocześnie służy pogłębieniu znajomości historii rodzimej. W Jego wizji wykładu można wydobyć dwa ważne czynniki. Jednym z nich jest umiejętność integralnego spojrzenia na procesy historyczne, łączenia ze sobą różnych zjawisk życia, ujmowania dziejów instytucji ustrojowych w powiązaniu z czynnikami socjopolitycznymi, gospodarczymi i ideologią epoki. Autor widział w tym warunek prawidłowej oceny historycznej zjawisk życia prawnego przeszłości. Z uznaniem witał francuską reformę studiów prawniczych z 1955 r., która odchodziła od czysto „faktograficznego” przedstawiania historii instytucji na rzecz szerszego uwzględniania czynników materialnych i duchowych, w jakich tworzyły się i rozwijały urządzenia ustrojowe.

Drugim czynnikiem wyróżniającym ujęcie wykładu powszechnej historii państwa i prawa w podręczniku było dążenie do wydobywania pewnych prawidłowości rozwoju historycznego za pomocą metody porównawczej. O zaletach poznawczych komparatystyki prawniczej wypowiedział się m.in. we wspomnianym projekcie programu studiów uniwersyteckich z 1965 r. Profesor pisał: „wiadomo, że samo mechaniczne zestawianie wiadomości o rozwoju instytucji prawnych w poszczególnych państwach, bez wysnuwania wniosków syntetycznych, nie tworzy powszechnej historii państwa i prawa, stanowić zaś może jedynie etap wstępny, opisowy, do właściwych badań z zakresu tego przedmiotu. Natomiast znamiona odrębnej dyscypliny naukowej nadać mogą powszechnej historii państwa i prawa wnioski uogólniające uzyskane przede wszystkim w drodze badań porównawczych”.

Cała konstrukcja dzieła została podporządkowana myśli dostarczenia studiującemu, poza materiałem faktograficznym zawierającym informacje szczegółowe o ustrojach poszczególnych krajów, wydobywanie pewnych rysów wspólnych w dziejach ustroju omawianych krajów, stanowiących zarazem punkt wyjścia dla zarysowania perspektyw historycznej ewolucji.

Należy podkreślić, że owe wnioski syntetyczne formułowane były z myślą ułatwienia Czytelnikowi poruszania się po rozległych obszarach dziejów państwowości od starożytności po czasy najnowsze. Również forma podręcznika została podporządkowana celowi zapewnienia studiującym optymalnych warunków przyswajania wiadomości. Podział materiału na krótkie numerowane rozdziały oraz system odsyłaczy umożliwiał lepsze zrozumienie i zapamiętanie istotniejszych kwestii przez ich naświetlanie w różnym kontekście.

Podręcznik był po roku 1977 kilkakrotnie wznawiany w niezmienionej postaci. Gdy w 1993 r. powstała inicjatywa jego reedycji, podjęłam się dokonania pewnych zmian tekstu uwzględniających upływ czasu, różnice wynikające z transformacji ustrojowej w Polsce i na świecie, a także uaktualnienia danych bibliograficznych. W słowie wstępnym do wydania z 1995 r. pisałam m.in.: „Synteza ta stanowiąca *opus vitae* Autora, owoc głębokiej wiedzy, erudycji, długich lat doświadczenia akademickiego i przemysłów nad

optymalną formą dydaktyczną podręcznika potrafiła przekazać bogactwo materiału, obejmującego dzieje ustrojów państwowych całego kręgu naszej kultury prawnej w sposób jasny, przystępny, ułatwiający czytającemu – dzięki przejrzystej konstrukcji i nowatorskiemu wykorzystaniu metody porównawczej – przyswojenie wiedzy o przedmiocie, a także wydobywanie zeń najistotniejszych treści. Upływające ćwierćwiecze potwierdziło nieprzemijającą wartość naukową i walory dydaktyczne dzieła. Jest ono adresowane zarówno do studentów prawa, jak i do szerszego kręgu odbiorców, zwłaszcza prawników i polityków zainteresowanych dziejami urządzeń ustrojowych cywilizacji europejskiej, a więc korzeniami, z których wyrastają instytucje współczesnego życia państwowego. Obecnie, w czasach integracji europejskiej, dzieło Michała Szczanieckiego, ukazujące w szerokiej perspektywie historyczno-porównawczej węzłowe problemy współczesnego konstytucjonalizmu europejskiego, ma szczególnie wartość poznawczą”.

Wykłady Michała Szczanieckiego stanowiły wzór jasności, precyzji wypowiedzi, umiejętności nawiązywania kontaktu ze słuchaczami. Tematyka każdego wykładu stanowiła zamkniętą całość, dopracowaną w szczegółach, idealnie rozmieszczoną w czasie, tak by zawsze móc zakończyć rozważania rekapitulacją ze wskazaniem na punkty zasadnicze. Wykłady, ubarwiane ciekawym materiałem ilustracyjnym, czasem anegdotą, były podawane pięknym językiem, a zarazem w sposób zrozumiały dla przeciętnie uzdolnionego odbiorcy. W intencjach Profesora leżało, by dać sposobność zapoznawania studentów bezpośrednio z tekstami źródłowymi w celu ilustrowania i pogłębiania ważniejszych wątków wykładu kursowego. Znakomitym „źródłowym” uzupełnieniem partii podręcznika poświęconych historii konstytucjonalizmu, napisanym z myślą o potrzebach uczestników ćwiczeń, konwersatoriów czy seminariów historyczno-prawnych, był wydany czterokrotnie przez Profesora *Wybór źródeł do historii państwa i prawa w dobie nowożytnej* (jego rozszerzona i uaktualniona wersja ukazała się w 1996 r. w opracowaniu prof. Marka Wąsowicza), zawierający wyjątki tekstów konstytucyjnych z różnych, nieraz trudno dostępnych zbiorów. *Wybór źródeł...* został zaopatrzony w wielostronicowy indeks rzeczowy, zawierający nowatorsko ujęte problemowe zestawienie zawartości dające syntetyczny obraz węzłowych instytucji prawa państwowego czasów konstytucjonalizmu.

Na osobną wzmiankę zasługuje sposób prowadzenia przez Michała Szczanieckiego egzaminów kursowych. Pamiętam, że w anonimowych ankietach studenci warszawskiego Wydziału Prawa uznawali bezapelacyjnie egzaminy składane przed Profesorem za najbardziej obiektywne i najprzyjemniejsze w formie. Egzamin odbywał się zawsze w atmosferze spokoju, kurtuazji i życzliwości wobec egzaminowanych. Każdy zdający losował numer danego zestawu pytań, a zestawy były starannie opracowane i z roku na rok ulepszone.

Wśród zasług pedagogicznych Michała Szczanieckiego szczególne miejsce zajmuje organizacja olimpiad historyczno-prawnych. Powstała w 1965 r. w ramach działalności organizacji młodzieżowej studentów prawa Uniwersytetu Wrocławskiego inicjatywa

organizowania wydziałowych i ogólnopolskich konkursów dla studentów I roku studiów prawniczych ze znajomości przedmiotów historyczno-prawnych znalazła od początku w osobie Profesora Szczanieckiego gorliwego rzecznika i propagatora. Uważał olimpiady nie tylko za sposób zachęcania studentów do systematycznej nauki przedmiotów historycznych, np. przez premie, ulgi egzaminacyjne, w sympatycznej atmosferze koleżeńskiego współzawodnictwa, lecz także za sposób wyrabiania trwalszych zainteresowań przeszłością, pobudzania ambicji naukowych, jak również odkrywania młodych talentów w tej dziedzinie wiedzy. Dostrzegał też inne – ważne dla samej kadry nauczającej – aspekty ogólnopolskich konkursów: „Udział profesury z różnych wydziałów w finale – pisał – otwiera pole dla pożytecznych obserwacji na temat różnego na różnych wydziałach sposobu kształcenia studentów, różnego zakresu wymagań egzaminacyjnych z tego samego przedmiotu. W konsekwencji spotkania takie mogą się przyczyniać do udoskonalania metod pracy dydaktycznej, do korzystania z doświadczeń dydaktycznych innych wydziałów i do wyrównywania istniejących między poszczególnymi wydziałami różnic. Można więc nawet powiedzieć, że olimpiady otwierają pole nie tylko do współzawodnictwa między studentami, ale współzawodnictwa między wydziałami, angażując doń również profesorów i asystentów”. Sam Profesor z niezmiennym zapałem organizował eliminacje wydziałowe, opracowywał regulaminy olimpiad i zestawy pytań. Był jurorem we wszystkich niemal finałach krajowych. Należy z uznaniem odnotować, że po latach przerwy olimpiady historyczno-prawne, noszące od 1977 r. imię Michała Szczanieckiego, zostały reaktywowane.

Ważne miejsce w działalności pedagogicznej Profesora zajmowały seminaria historyczno-prawne i dobór tematyki zajęć, tak by wdrażały studentów do pracy naukowej. Również w tej dziedzinie swe bogate doświadczenia z czasów „poznańskich” przeniósł do warszawskiego ośrodka akademickiego z dużym pożytkiem dla słuchaczy. Mam w tej mierze osobiste wspomnienia z blisko 11-letniej współpracy z Profesorem i prowadzenia naszych wspólnych seminariów z historii ustrojów państwowych i prawa sądowego w „izbach połączonych”.

Profesor Szczaniecki był Pedagogiem z powołania, prawdziwie zamiłowanym w pracy z młodzieżą akademicką. W stałym kontakcie ze studentami widział sens pracy na Uniwersytecie, stanowiącym przecież zgodnie z tradycją wieków *universitas*, wspólnotę nauczających i nauczanych. Pozostał w pamięci studentów jako Uczony najwyższej kultury, rzadko spotykanej w dzisiejszych czasach elegancji w sposobie bycia, a jednocześnie promieniujący dobrocią, otaczający młodzież serdeczną troską. Był Nauczycielem, który – jak czytamy w jednym ze studenckich wspomnień o Profesorze – „nas uczył po to, byśmy wiedzieli i zapamiętali, co w historii prawa wielkie, niezniszczalne i piękne”.

Katarzyna Sójka-Zielińska
Warszawa, wrzesień 2016 r.

SŁOWO WSTĘPNE

Upływa 25 lat od ukazania się po raz pierwszy podręcznika *Powszechna historia państwa i prawa* Michała Szczanieckiego, profesora Uniwersytetów Poznańskiego i Warszawskiego, europejskiej sławy uczonego, znakomitego pedagoga i organizatora życia naukowego. Synteza ta, stanowiąca *opus vitae* Autora, owoc głębokiej wiedzy, erudycji, długich lat doświadczeń nauczania akademickiego i przemyśleń nad optymalną formą dydaktyczną podręcznika, potrafiła przekazać bogactwo materiału, obejmującego dzieje ustrojów państwowych całego kręgu naszej kultury prawnej, w sposób jasny, przystępny, ułatwiający czytającemu – dzięki przejrzystej konstrukcji i nowatorskiemu wykorzystaniu metody porównawczej – przyswojenie wiedzy o przedmiocie, a także wydobywanie zeń najistotniejszych treści. Upływające ćwierćwiecze potwierdziło nieprzemijającą wartość naukową i walory dydaktyczne dzieła Michała Szczanieckiego. Jest ono adresowane zarówno do studentów prawa, jak i do szerszego kręgu odbiorców, zwłaszcza prawników i polityków zainteresowanych dziejami urządzeń ustrojowych cywilizacji europejskiej, a więc korzeniami, z których wyrastają instytucje współczesnego życia państwowego.

Podręcznik, który w swej ostatecznej, jednotomowej wersji ukazał się nakładem PWN w 1973 r., był po przedwczesnej śmierci Autora w 1977 r. jeszcze pięciokrotnie wznawiany w niezmienionej postaci. Z podjętą obecnie inicjatywą nowego wydania podręcznika wiązała się jednakże potrzeba dokonania pewnych zmian uwzględniających upływ czasu, reorientację ideologiczną w Europie i świecie ostatniej doby, wreszcie doświadczenia nabyte w praktyce nauczania powszechnej historii państwa i prawa. Podejmując się opracowania – za zgodą Córek nieodżałowanej pamięci Michała Szczanieckiego – nowej, zmienionej edycji podręcznika, kierowałam się intencją ograniczenia do minimum ingerencji w jego tekst. Starałam się sprowadzić zmiany tylko do niewielkich skrótów, czasem uzupełnień, bliższych wyjaśnień itp., koncentrując się raczej na korekturach natury terminologicznej.

Utrzymany został dotychczasowy układ i zakres materiału (z wyjątkiem rozdziału końcowego). Pod względem chronologicznym podręcznik obejmuje, poza częścią I, niejako wprowadzającą, zawierającą rys ustrojów państwowych w starożytności, dwie części zasadnicze: część II – „Państwo w epoce feudalizmu” przedstawia dzieje

ustroju wybranych państw europejskich w średniowieczu i czasach wczesnonowożytnych; część III – „Państwo w epoce kapitalizmu” poświęcona jest genezie i rozwojowi nowożytnego konstytucjonalizmu, poczynając od przeobrażeń ustrojowych rewolucji angielskiej, wojny o niepodległość Stanów Zjednoczonych Ameryki i rewolucji francuskiej, a kończąc na przemianach prawa konstytucyjnego w krajach Zachodu po II wojnie światowej. Pod względem terytorialnym wykład obejmuje w zasadzie dzieje ustroju kilku państw europejskich: Francji, Anglii, Rosji, Niemiec (wraz z Prusami i Austrią) oraz Stanów Zjednoczonych Ameryki. Pod względem rzeczowym wykład zawiera dzieje instytucji ustroju państwowego na szerokim tle urządzeń gospodarczo-społecznych, jak również pewne wątki z dziejów prawa sądowego, głównie z historii źródeł powstawania i poznawania prawa.

Zamieszczona na końcu „Nota bibliograficzna” została pomyślana jako uzupełnienie obszernej „Informacji bibliograficznej” zawartej w I wydaniu podręcznika. Ograniczyłam się więc w zasadzie do wskazania ważniejszych pozycji z literatury przedmiotu, które ukazały się po 1972 r.

Podręcznik składa się z trzech części podzielonych na 32 rozdziały, które dzielą się z kolei na podrozdziały. Ponadto całość wykładu została podzielona na 539 krótszych, numerowanych i opatrzonych tytułami punktów. Wewnętrzne odesłania do poszczególnych partii materiału zostały zaznaczone w tekście za pomocą liczb w nawiasach oznaczających odpowiednie punkty.

Katarzyna Sójka-Zielińska
Warszawa, październik 1993 r.

SŁOWO DO WYDANIA DZIESIĄTEGO

W niniejszym wydaniu te fragmenty podręcznika, które nie odnoszą się bezpośrednio do historii ustroju państwa, są wydrukowane pomniejszoną czcionką. Dotyczy to przede wszystkim podrozdziałów zawierających ogólny rys historyczny, dzieje stosunków społeczno-gospodarczych, historię źródeł prawa oraz tzw. prawa sądowego. Wprowadzono ponadto piktogramy, które mają służyć pomocą przy studiowaniu przedmiotu

Zamieszczona na końcu podręcznika *Nota bibliograficzna* została uzupełniona o ważniejsze pozycje literatury przedmiotu z ostatnich lat, opublikowane w języku polskim.

Katarzyna Sójka-Zielińska
Warszawa, wrzesień 2009 r.

Z PRZEDMOWY AUTORA

Jakie miejsce zajmuje powszechna historia państwa i prawa wśród nauk historycznych i jaki jest jej stosunek do innych dyscyplin historyczno-prawnych? Jak wiadomo, nauki historyczne zajmują się – mówiąc skrótowo – badaniem ogólnych prawidłowości rozwoju społecznego. Ażeby je poznać i wykryć, niezbędne jest poddanie szczegółowym badaniom wszystkich elementów procesu historycznego – gospodarczych, społecznych, ideologicznych itp. Badaniami tymi zajmują się różne pod względem rzeczowym, wyspecjalizowane nauki historyczne. Na przykład historia gospodarcza i społeczna bada prawidłowości rozwoju społeczno-gospodarczego, historia filozofii dzieje myśli ludzkiej, historia literatury dzieje piśmiennictwa. Wśród rozlicznych dyscyplin historycznych miejsce określone zajmuje historia państwa i prawa, której przedmiotem są **badania nad prawidłowością rozwoju państwowo-prawnego**.

Nauki historyczne znają specjalizację badań nie tylko wedle kryterium rzeczowego, lecz również mogą i muszą zajmować się badaniem przeszłości w określonych wąskich ramach terytorialnych lub chronologicznych. Jedynie bowiem historia powszechna, jako najogólniejsza z nauk historycznych, skupiając pełny ich dorobek, zmierza do ujęcia ogólnych praw rozwoju społecznego na podstawie znajomości dziejów wszystkich ludów i kultur – od samego pojawienia się człowieka po dzień dzisiejszy. Ażeby dojść do tej znajomości, prowadzi się przede wszystkim bardziej wyspecjalizowane badania nad dziejami określonych kultur czy narodów, np. nad historią starożytnego Egiptu, nad historią Polski czy historią Anglii.

Na podobnych zasadach prowadzone są badania nad interesującą nas historią państwa i prawa. Istnieje więc i tu specjalizacja wedle kryterium rzeczowego, terytorialnego oraz chronologicznego. Prowadzi się odrębne badania nad historią państwa i prawa Polski, Francji, Niemiec itp. Bada się odrębnie dzieje prawa prywatnego czy prawa karnego, historii doktryn politycznych i prawnych czy historii prawa kanonicznego. I podobnie jak historia powszechna zmierza do ogólnej syntezy rozwoju społecznego ludzkości przy uwzględnieniu wszystkich badań szczegółowych i „wycinkowych”, tak i powszechna historia państwa i prawa stanowi w swym teoretycznym założeniu najbardziej syntetyczną dyscyplinę z nauk historyczno-prawnych. Zadaniem jej jest bowiem poznanie prawidłowości rozwoju państwowo-prawnego w ramach ogólne-

go rozwoju społecznego, a zainteresowania jej sięgają w zasadzie po wszystkie ludy i epoki.

Powszechna historia państwa i prawa jest dyscypliną naukową młodą. Dopiero po II wojnie światowej została ona wprowadzona jako przedmiot nauczania na wydziałach prawa w Polsce i w niektórych krajach europejskich. Jednak potrzebę szerokiego traktowania badań historyczno-prawnych i prowadzenia w tej dziedzinie badań porównawczych odczuwano już dawniej. W 20-leciu międzywojennym wprowadzono do programu studiów na polskich wydziałach prawa przedmiot pt. „Historia ustrojów państwowych na zachodzie Europy”. Zakres tego przedmiotu był oczywiście o wiele węższy od ogólnego programu powszechnej historii państwa i prawa i od obecnego polskiego programu uniwersyteckiego. Odmienne były też jego założenia metodologiczne.

Szczególną metodą badawczą powszechnej historii państwa i prawa jest metoda porównawcza. Metoda ta, stosowana już w XIX, a nawet w XVIII w., wyrażała się na ogół jedynie w opisywaniu danych porównywanych urządzeń w różnych krajach. Tej „opisowej” metodzie porównawczej nauka współczesna przeciwstawia metodę naukową służącą wysnuwaniu wniosków uogólniających. Dąży ona, na gruncie znajomości dziejów państwa i prawa w różnych krajach, do wykrywania zarówno wspólnych, jak i specyficznych cech ich rozwoju i na tej podstawie do formułowania naukowych wniosków na temat ogólniejszych prawidłowości rozwoju państwa i prawa w dziejach ludzkości. Dzięki takiemu właśnie ujęciu nauki historyczno-prawne wiążą się bezpośrednio z życiem współczesnym, służą wyjaśnianiu problematyki państwa i prawa współczesnego.

Podnieść należy jeszcze i to, że powszechna historia państwa i prawa służy szczególnie pogłębieniu znajomości historii państwa i prawa własnego kraju – w tym przypadku Polski, gdyż pozwala na właściwą, pełniejszą ocenę porównawczą prawidłowości i cech specyficznych rozwoju państwa i prawa na terenie Polski.

* * *

(...) Nauka powszechnej historii państwa i prawa w Polsce może się wykazać nie małym dorobkiem. Podwaliny pod nią położył nieodżałowanej pamięci, zmarły w 1964 r. profesor Uniwersytetu Warszawskiego, Karol Koranyi. Wielotomowe dzieło jego pióra – *Powszechna historia państwa i prawa*, przekraczając bogactwem zgromadzonego materiału miarę podręcznika uniwersyteckiego, doczekało się licznych, kilkakrotnie przez autora uzupełnianych i poprawianych wydań. Inny, bardziej zwięzły podręcznik uniwersytecki, znany również z kilku wydań, zawdzięcza nauka zmarłemu w 1959 r. profesorowi Uniwersytetu Wrocławskiego, Iwonowi Jaworskiemu. W niniejszym ujęciu została w szerszej mierze, niż w powyższych opracowaniach, zastosowana metoda porównawcza. W tym więc zakresie – podkreślić to trzeba – praca

ta nawiązała częściowo do dawniejszych syntetycznych ujęć Stanisława Estreichera, zasłużonego profesora Uniwersytetu Jagiellońskiego, zamęczonego przez hitlerowców w Oranienburgu w 1939 r. Niestety opracowania te zostały wydane tylko w formie skryptów uniwersyteckich, dziś już bardzo trudno dostępnych.

Gdy pracę niniejszą podejmowałem, uświadamiałem sobie to, jak wiele zawdzięczać pracom moich znakomitych poprzedników. Bez ich dzieł i bez własnych długoletnich doświadczeń dydaktycznych na Uniwersytecie Poznańskim, a następnie na Uniwersytecie Warszawskim, napisanie przeze mnie podręcznika powszechnej historii państwa i prawa w nowym ujęciu byłoby zapewne niemożliwe. Serdecznie też zobowiązany jestem moim najbliższym współpracownikom za pomoc okazywaną mi przy kształtowaniu koncepcji naukowej i dojrzewaniu metody dydaktycznej mojego wykładu, a następnie przy powstawaniu jego pisemnej redakcji.

Podręcznik niniejszy stanowi nową, poprawioną i częściowo rozszerzoną wersję opracowania, które w latach 1968–1969 doczekało się książkowego wydania w formie dwóch tomów, wydanych przez Redakcję Skryptów PWN (...).

Autor
Warszawa, 1972 r.

Część I

PAŃSTWO W STAROŻYTNOSCI

1. Plan wykładu

Wykład powszechnej historii państwa i prawa byłby zawieszony w próżni, gdyby go rozpocząć od pojawienia się państwa w epoce feudalizmu, a nie poprzedzić przedstawieniem zarysu dziejów państwa i prawa w epoce sprzed utrwalenia się feudalizmu w Europie. Europejskie państwa średniowieczne powstały częściowo na terenach dawnego Imperium Rzymskiego (Włochy, Hiszpania, Francja, południowa Anglia itd.) wśród ludności, która dziedziczyła tradycje państwa starożytnego. Inne zaś, w szczególności państwa słowiańskie i większość państw germańskich, wyłoniły się bezpośrednio z przedpaństwowej epoki wspólnoty pierwotnej.

Wpływ świata antycznego zarówno dawnych państw starożytnych, jak i kultury społecznej dawnych Słowian oraz Germanów zaznaczył się nie tylko w okresie rodzenia się państwowości w średniowieczu. Wpływy wysokiej kultury państwowej i prawnej państw starożytnych, a w szczególności Grecji i Rzymu, docierały w różnych formach do Europy po czasy najnowsze i przyczyniały się wydatnie do kształtowania nie tylko pojęć, lecz także samych instytucji prawnych.

W ramach części pierwszej poświęconej państwu starożytnemu (rozdz. I–III) przedstawimy kolejno w najogólniejszym zarysie:

- 1) dzieje najstarszych państw starożytności, a więc tzw. **despotii wschodnich**;
- 2) dzieje starożytnych państw śródziemnomorskich, greckich *poleis* i rzymskiej *civitas*;
- 3) dzieje Cesarstwa Rzymskiego;
- 4) pogląd na kształtowanie się instytucji politycznych wśród **ludów germańskich i słowiańskich** w okresie rozkładu wspólnoty pierwotnej (rozdz. IV, który zamknie część pierwszą).

Rozdział I

DESPOTIE WSCHODNIE

2. Rys historyczny

- 2 Do czasów nie tak bardzo jeszcze odległych zainteresowania nauki europejskiej światem starożytnym ograniczały się do kręgu rzymsko-helleńskiego, tj. do starożytnej Grecji i Rzymu. Dopiero znane odkrycia archeologiczne z XIX w. (odczytanie hieroglifów egipskich i pisma klinowego oraz wykopaliska w dorzeczach Eufratu i Tygrysu) rozszerzyły zainteresowania nauki na nowo odkrywane odleglesze i dawniejsze kultury Bliskiego Wschodu. Natomiast na początku XX w. zaczęto dokonywać nowych odkryć, szczególnie ważnych dla historii prawa, odczytywać nieznane dotąd zapiski (pismo Hetytów, pismo kreteńskie), które dają coraz pełniejszy obraz kultury prawnej i politycznej starożytnych ludów Bliskiego Wschodu.

Dwa ośrodki geograficzne stanowiły kolebkę wielkich państw, które dzieliły się panowaniem na Bliskim Wschodzie: dolina Nilu oraz dorzecze Tygrysu i Eufratu, czyli Mezopotamia.

Dolina Nilu była kolebką państwa egipskiego, które co najmniej od IV tysiąclecia p.n.e. utrzymało swą egzystencję przez różne wstrząsy i najazdy aż po rok 30 p.n.e. – do podboju Egiptu dokonanego przez Rzymian.

Mezopotamia, przeciwnie, stanowiła ośrodek imperiów, które wielokrotnie zmieniały swych władców i nazwy. Na przełomie III i II tysiąclecia p.n.e. była przedmiotem rywalizacji ludów sumeryjskich i semickich Akadu (państwa Lagasz, Ur). Około 1850 p.n.e. wyrosło na gruzach państwa Ur państwo babilońskie, którego władcą był m.in. król Hammurabi (3). Po nim nastąpiły od 1650 r. rządy Hetytów, a od 1530 r. – Kasytów. W VIII w. p.n.e. wyrosło potężne państwo asyryjskie, a po jego rozpadzie przelotnie królestwo Medów i królestwo chaldejskie. W VI w. p.n.e. do wielkiego znaczenia doszło państwo perskie, które upadło pod uderzeniem Aleksandra Macedońskiego około 330 p.n.e. Imperium Aleksandra, obejmujące Grecję, Egipt i Azję aż po Indus, rozpadło się po jego śmierci na kilka monarchii, określanych mianem **monarchii hellenistycznych**, jak: królestwo Macedonii,

zachodnioazjatyckie królestwo Seleukidów, Egipt rządony przez dynastię Ptolemeuszy, a które z czasem poddać się miały **Imperium Rzymskiemu (13)**.

Wszystkie te państwa o ustroju monarchicznym zaliczamy do starożytnych **despotii wschodnich**. Odmienny charakter wśród państw na Bliskim Wschodzie miały państwo fenickie oraz królestwo Izraela, które osiągnęło szczyt swej potęgi za królów Dawida i Salomona (lata 1010–935 p.n.e.).

3. Źródła prawa w despotiach wschodnich. Kodeks Hammurabiego

Despotie starożytnego Wschodu pozostawiły nam wielką liczbę źródeł w postaci setek tysięcy tabliczek zapisanych pismem klinowym. Dotyczy to jedynie despotii azjatyckich, ponieważ Egipt, którego spuściznę kulturalną w wielu dziedzinach podziwia cały świat, nie pozostawił większego dziedzictwa w dziedzinie prawa. Niestety, zawartość prawnicza tak licznych tabliczek klinowych jest skromna. Mają one na ogół jedynie większe znaczenie w celu poznania stosunków społecznych i gospodarczych na Bliskim Wschodzie w starożytności. Zapiski o treści prawniczej ilustrują praktykę prawniczą, lecz nie zawierają ogólniejszych norm prawnych. Wśród nich wyróżniają się jednak niektóre bardzo czcigodne datą powstania spisy norm prawnych, określane jako kodeksy.

3

W 1901 r. sensację w świecie naukowym wywołało odkrycie w Suzie przez uczonych francuskich spisu praw państwa babilońskiego z XVII w. p.n.e., tzw. **kodeksu Hammurabiego**. Spis ten przez dłuższy czas uchodził za najstarszą kodyfikację świata. Prace archeologiczne doprowadziły do odkrycia spisów prawa jeszcze dawniejszych, jak np. kodeksu Urukaginy, władcy Lagaszu z ok. 2400 p.n.e., i wielu innych. Kodeks Hammurabiego jest z nich najobszerniejszy i dlatego zasługuje na szczególną uwagę.

Tekst kodeksu wryty jest na bazaltowej steli o wysokości ok. 2 metrów, obecnie przechowywanej w paryskim Luwrze. Liczy on blisko 300 paragrafów, zawierających **przepisy z dziedziny prawa procesowego, karnego i prywatnego**. Nie ma charakteru systematycznego zbioru, bowiem przepisy z różnych dziedzin prawa są pomieszane. Sformułowane są **kazuistycznie**, a nie w formie norm ogólnych.

Przepisy prawa karnego mają **charakter klasowy**, tzn. osoby należące do klas wyższych miały większą ochronę prawną, ponieważ wymiar kary był różny, zależnie od przynależności klasowej pokrzywdzonego albo sprawcy. Szeroko znane są zawarte w kodeksie Hammurabiego przepisy normujące karę talionu i kary odzwierciedlające. Przy zastosowaniu zasady **kary talionu** powtarza się niejako skutek przestępczego czynu: kto wybił komuś oko, sam tracił oko. **Kary odzwierciedlające**, zbliżone swym charakterem do kar talionu, miały odzwierciedlać rodzaj przestępczego działania, np. synowi, który uderzył ojca, odcinano rękę. Podobny system kar spotyka się powszechnie wśród ludów prymitywnych.

4

W nauce współczesnej toczy się spór na temat wpływu prawa Bliskiego Wschodu na późniejsze prawodawstwa europejskie, innymi słowy, czy i w jakim stopniu legły one u podstaw światowej kultury prawniczej. Pierwotny entuzjazm wielu uczonych dla rzekomo niezwykle wysokiej kultury prawniczej omawianych ludów wschodnich uległ znacznemu ochłodzeniu. Okazuje się bowiem, że tak bardzo liczne źródła prawnicze nie pozwoliły dotąd nauce historii prawa na odkrycie w nich jakiegokolwiek konstrukcji teoretycznej ani jakiegokolwiek systemu. Brak w nich zupełnie tej logiki abstrakcyjnej, która cechowała np. późniejszych prawników rzymskich. Spośród krajów Bliskiego Wschodu pewien wpływ na prawo europejskie wywarła jedynie hebrajska kultura prawnicza Izraela. Chrześcijaństwo w średniowieczu znajdowało nieraz inspirację w księgach Starego Testamentu (dzieściną, sakralny charakter koronacji). Chodzi tu w szczególności o pierwszych pięć ksiąg Starego Testamentu, tworzących tzw. Pentateuch (Pięcioksiąg Mojżeszowy).

Należy jednak wspomnieć o roli, jaką później odegrały monarchie hellenistyczne, które przeniosły na grunt Imperium Rzymskiego niektóre pojęcia i urządzenia ustrojowe starożytnego Wschodu, jak w szczególności **pojęcie boskiego charakteru władzy królewskiej**.

4. Charakterystyka despotii wschodnich

- 5 Despotie starożytne odznaczały się następującymi cechami:
1. Rozciągały się **na wielkich przestrzeniach** i miały głównie charakter kontynentalny, tzn. w ich gospodarce dominowała gospodarka związana z eksploatacją ziemi i handlem lądowym.
 2. Gospodarka ich opierała się w większej lub mniejszej mierze na **pracy niewolników**.
 3. Na czele państwa stał **monarcha, mający nieograniczoną i przez nikogo niekontrolowaną „despotyczną” władzę**. Władza jego miała charakter teokratyczny, tzn. powiązana była z wyobrażeniami religijnymi. Monarcha był uważany za bóstwo lub za reprezentanta bóstwa i to było podstawą jego autorytetu. Jednostka była całkowicie podporządkowana państwu.
 4. Państwo **zarządzane było centralistycznie przez urzędników podporządkowanych monarsze**. W ówczesnych warunkach gospodarczych i komunikacyjnych dystans między władzą centralną a organami lokalnymi utrudniał lub wykluczał trwałość centralizacji państwowej. Było to źródłem słabości despotii i przyczyną ich częstego rozpadania.

Publikacja ta, „stanowiąca opus vitae Autora, owoc głębokiej wiedzy, erudycji, długich lat doświadczeń nauczania akademickiego i przemyśleń nad optymalną formą dydaktyczną podręcznika, przekazuje bogactwo materiału, obejmującego dzieje ustrojów państwowych całego kręgu naszej kultury prawnej, w sposób jasny, przystępny, ułatwiający czytającemu – dzięki przejrzystej konstrukcji i nowatorskiemu wykorzystaniu metody porównawczej – przyswojenie wiedzy o przedmiocie, a także wydobywanie zeń najistotniejszych treści”. Dzieło jest „adresowane zarówno do studentów prawa, jak i do szerszego kręgu odbiorców, zwłaszcza prawników i polityków zainteresowanych dziejami urzędów ustrojowych cywilizacji europejskiej, a więc korzeniami, z których wyrastają instytucje współczesnego życia państwowego”.

Katarzyna Sójka-Zielińska
ze „Słowa wstępnego” do wydania 10

„Profesor Szczaniecki był Pedagogiem z powołania, prawdziwie zamiłowanym w pracy z młodzieżą akademicką. W stałym kontakcie ze studentami widział sens pracy na Uniwersytecie, stanowiącym przecież zgodnie z tradycją wieków universitas, wspólnotę nauczających i nauczanych. Pozostał w pamięci studentów jako Uczony najwyższej kultury, rzadko spotykanej w dzisiejszych czasach elegancji w sposobie bycia, a jednocześnie promieniujący dobrocią, otaczający młodzież serdeczną troską. Był Nauczycielem, który – jak czytamy w jednym ze studenckich wspomnień o Profesorze – «nas uczył po to, byśmy wiedzieli i zapamiętali, co w historii prawa wielkie, niezniszczalne i piękne»”.

Katarzyna Sójka-Zielińska
z wprowadzenia o Profesorze Michale Szczanieckim do wydania 11

W tym wydaniu fragmenty podręcznika, które nie odnoszą się bezpośrednio do historii ustroju państwa, zostały zamieszczone petitem. Wprowadzono też pogrubienia podkreślające ważne partie materiału, piktogramy ułatwiające odnalezienie istotnych fragmentów nie tylko tuż przed egzaminem oraz numery boczne umożliwiające szybkie odszukanie w tekście książki pojęć z indeksu.

9788380924451 W11P01

ISBN 978-83-8092-445-1

9 788380 924451

ZAMÓWIENIA:

INFOLINIA 801 04 45 45, FAX 22 535 80 01
ZAMOWIENIA@WOLTERSKLUWER.PL
WWW.PROFINFO.PL

LEX Student
—— Prawa